

“ƏLİŞ VƏ ANNA” POEMASINDA ƏXLAQİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

“ƏLİŞ VƏ ANNA” POEMASI ZAUR USTACIN YARADICILIQ PASPORTUDUR

KAMAL CAMALOV

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi, AYB-nin üzvü

“Günaydın” (“Ağçıqəyim”), “İstəməzdim şair olum hələ mən”, “Gülzar”, “Şehçiçəyim”, “Məhdud həyatın məchul düşüncələri”, “Mum kimi yumşalanda”, “Bayatılar”, “Balçıqəyim”, “Bərzəxdə”, “Gülünnün şeirləri”, “Sevin ki, sevilərsiz”, “Qəlbimin açıqcası”, “Ustadnamə”, “Nişangah”, “Cəhrayı kitab”, “Otuz ildir, əldə qələm” kimi şeir kitablarının müəllifi “Qızıl qələm” mükafatı laureatı şair Zaur Ustacdır.

Zaman keçdikcə nəsillər bir-birini əvəzləyir, dünyaya gələn hər yeni nəsil öz keçmişinə, tarixi yaddaşına nəzər salır. Zaur Ustac da keçmişə, tarixi yaddaşa nəzər salaraq “Əliş və Anna” poemasını görkəmli memar Şamaxılı Əliş bəy Sübhan oğlu Kərəmli-Şirvaninin anadan olmasının 700 illiyi münasibəti ilə qələmə almışdır. İlk öncə qeyd edək ki, poemada mənəvi-əxlaqi kamilliyə və insani davra-nışa çağırış və əxlaqi keyfiyyətlərin təbliği ilə bağlı mövqə müəyyənləşdirilmişdir. Zaur Ustacın “Əliş və Anna” poeması öz bədii-emosional və əxlaqi-esetik məziyyətləri ilə seçilir. Həmçinin, əsərin dili təbii, aydın və səlisdir.

Poemanı oxuyan zaman Zaur Ustacı dini və dünyəvi elmlərə dərindən bələd olan bir şair kimi gö-rürük, həmçinin, poemada Dədə Qorqudun, Şah İsmayıl Xətainin, İmadəddin Nəsiminin, ümumilikdə, əcdadların adının çəkildiyini görürük.

Doqquz fəsildən ibarət olan poemada ciddi fəlsəfi müləhizələrə, sirlərlə dolu olan göylər haqqında dərin təsvir və müqayisələrə rast gəlirik. Göstərilir ki, günəşin donu ağ ipək-dən, gündüzdən ibarətdirsə, Ayın donu isə qaranlıq gecədənir. Tanrı gəcəni, gündüzü elə bir hüsn ilə yaratmışdır ki, ona bənzər ikinci bir yaradılış olmayıb və olmayacaq da. Gövhəri sapa necə düzülərsə, Ulu Tanrı göyə ul-duzları eləcə düzmüş, gecənin qara saçlarına sıqal çəkərək, yoxluq tozunu silmiş, varlığı yaratmışdır.

Günəşin saati, ayın saati,
Çox dəqiq döndərir, tüm kainatı.
Elə quruluş ki, nizam məhvəri,
Gecəylə gündüzün səhv düşməz yeri.
Zərrədən ən böyük ulduza qədər,
Bir “ol”a bağlisa, onda nə kədər...
Həmd olsun Allaha, tanırıq onu,
Hər kəlmə başında anırıq onu.

Şair oxucularını varlığın gizli sirləri ilə tanış olmasını istəyir. İstəyir ki, hər insan nə üçün yarandığını, niyə yaşadığını başa düşsün, yaşam mahiyyətini anlasın.

Adil Allahın mərhəmətindən bəhs edən şair yazır ki, Allah nadir dər-dənəsi hesab etdiyi insana bütün canlı-lardan üstün olaraq ağıl verib. Bütün başqa varlıqlardan fərqli olaraq bizə düşünmək və dünya bilməcələrini qavramaq, anlamaq istedadı verib. Hər bir pay sahibi də öz qismətindən razı qalır.

Şükür Yaradanın ədalətinə,
O Adil Allahın mərhəmətinə.
Elə bölüşdürüb, elə paylayıb,
Hamı qismətindən çox razı qalıb.

Ağılı elə bölüb, verib Yaradan,
Heç kim öz ağılından deyil bədgüman.

Nübüvvət (Peyğəmbərlik) adlan-dırılan bölmədə cəhalet qaranlığından dünyaya öz mərifət günəşi ilə işıq sa-çan və kainatın son əfəndisi Məhəm-məd peyğəmbəri salamlayan şair peyğəmbəri dünya üzüyünün qaşı sa-yır. Bildiyimiz kimi, Ulu Tanrı Məhəm-məd peyğəmbərə gələn vəhyi (gizli səs və ya gizli danışığı) Qurani-kərim adı ilə təxminən 23 il müddətində ta-mamlamışdır. Şair qeyri-adi zəka qüdrətinə malik peyğəmbəri haqlı şəkildə haqq sayır, eləcə də ona sonsuz sevgi və minnətdarlığını belə bildirir.

Salam olsun Sənə, ey “Haqqın səsi”,
Cəlal sahibinin seçkin bəndəsi.
Məhəmməd Mustafə(s.ə.v.), Haqqın nəbisi,
Bütün kainatın son əfəndisi.
“Qurani -Kərimi” biza gətirən,
Haqqın kəlamını biza yetirən,
Xatəmül-Ənbiya hökm edibdi Haqq,
Höküm sahibinə məxsus höküm, haqq.

İmamət (imamlıq edən, məzhəb iş-lərinə rəhbərlik edən) bölməsində isə Həzrəti Əlini nübüvvətdən (peyğəm-bərdən) nur alan işıq kimi mədh edir. Şair belə təsvir edir ki, Həzrəti Əli (ə.) Peyğəmbər əfəndimizin eşsiz tərbiyə-si altında böyümüş və onun inanc və davranışlarından dərs almışdır. Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.) Adəm peyğəmbərin elmini, Nuh peyğəmbərin hikmətinə və İbrahim peyğəmbərin həlimliyinin Həzrəti Əlidə (ə.) cəm ol-duğunu qeyd edərək buyurur: “Kim is-təsə ki, Adəmə (s) - elminə görə, Nu-ha (s.) - hikmətinə görə, İbrahimə (s.) - hilminə görə nəzər salsın, o şəxs Əliyyəibni Əbu-Talibə baxsın”. Şair elm və hikmət, şücaət və ülvyyəti sa-hibi olan Həzrəti Əlini (ə.) Məhəm-məd Peyğəmbərin sözlərinə əsasla-naraq (s.ə.s.) elmin qapısı adlandırır. Rəsuli-Əkrəmin elm haqqında dürüst düsturu belədir: “Mən elmin şəhəri-yəm, Əli də o şəhərin qapısıdır. Şəhə-rə girmək istəyən, o qapıdan girsin”. Şair isə Həzrəti Əlinin (ə.) təlimini bə-şəri mahiyyət daşıyan təlim adlandırır-aq yazır:

Nübüvət odundan nur alan işıq,
Atadan, babadan belə duymuşuq.
Rəsulun dizinin dibindən çıxan,
Çəsmədir heç kimə gəlməyib ziyan.
Mümunə olubdur cümlə cahana,
Əlbətdə, aiddir arif olana.
Elmin şəhərinin təkdir qapısı,
Bu işin belədir təməl, yapısı...
Salam olsun Sənə ey Əhli-beyt,
Allahım bu yolu daha rəvan et.

Məad (qayıdış yeri), Namaz, Oruc, Zəkat, Xüms, Həcc, Cihad, Əmr-bə-məruf, Nəhy-əz-münkər, Təvəlli, Tə-bərri, Münacat, Üsuli-iltimas kimi böl-mələrdə Zaur Ustac haqlı olaraq elm və əxlaqi biri-birini bağlayan motivlər kimi baxır. Şair yaxşılıq, düzlük, piv-lik, yalançılıq, ikiüzlülük və s. kimi mənfi və müsbət əxlaqi keyfiyyətlər haqqında da geniş, qiymətli fikirlər söyləmiş və əxlaq tərbiyəsinin böyük bir sistemini yaratmışdır. Zaur bu təsvirlərlə hər şeyi gözəl görmək istəyir və bunların da bərqərar olması üçün elmə, biliyə üstünlük verir. Hamını sa-vadlı, bilikli, xalq üçün gözəllik yara-dan görmək istəyir. Buna görə də, Zaur Ustac maarifpərvər şair kimi, gözəlliyin əmələ gəlməsini elmə, biliyə yiyələnməkdə və ağılda görür.

Həqiqi elmdən bir damla dadan,
Heç zaman dönməyib, bu doğru yoldan.

Yaxud:

Çevrəndə dostların dinsə elmdən,
Hər dəm dürr tökülsə əgər dilindən,
Nə xoş halımıza, bəxtəvərik biz,
Allahın dostların dost seçərik biz....

Zaur Ustac ustad tərbiyəçi kimi davranışa, insanın insana münasibə-tinə, dostluq, yoldaşlıq, xeyir və şər, yalançılıq və düzlük, düşməncilik və ikiüzlülük, paxıllıq, ümitsizlik, ümid, inam və s. kimi mənfi və ya müsbət əxlaqi keyfiyyətlərə dair indi də tərə-vətlə səslənən fikirlər mücəssəməsi, müasir dövrün əxlaq müğənnisidir. Dini-fəlsəfi baxışlarını real nəzərlərlə tərənnüm edən Zaur Ustac qorxmaz-lıq, cəsur-luq, iradə sahibi olmaq, sə-xavətlik, düzgünlük, “Mərifət kəsb et-mək”, “Özünü bilməz insanlardan uzaq olmaq”, “kamal sahibləri ilə dost olmaq”, dostluq, sədaqətlik, etibarlı-lıq, yoldaşlıq, “zülmə boyun əy-mə-mək” və i.ə. kimi əxlaqi keyfiyyətlər-dən geniş bəhs edir və tərbiyənin məqsədini “ağıllı, müdrik, kamil və əxlaqlı insan” yetişdirməkdə görür.

Cəlal sahibinə şerik qoşanlar,
Onun dostlarına pis yanaşanlar,
Əndazəni pozub, həddin aşanlar,
Yersiz körüklənib, coşub daşanlar,
Belə adamlardan uzaq dolan, göz,
Hədsizdən kimsəyə bir xeyir gəlməz...

Tərbiyə carçısı Zaur Ustac oxucu-suna qızıla, vara arxalanmamağı şah-lar kimi dünya malına, cəvahirata uy-mamağı məsləhət görür və insana öz əməyi ilə şöhrətlənməyi tövsiyə edir. Tərbiyəçi-şair şöhrət üçün dostbazlıq edənləri tənqid edir, çörək üçün, aş üçün əldən getmələrini, dar gündə uzaq qaçdıqlarını, tez dost olub, tez doydularını, varın olarsa, dost olduq-larını, yeyib qurtarıqdan sonra atıb getdiklərini, dostun puluna göz tikdik-lərini,yemək verəndə dostluq eliyən-ləri, verməyəndə isə düşməncilik bas-layənləri və s. bir-bəbir təhlil, şərh edə-rək üzünü yaradana tutur:

Səndən istəmirəm nə şöhrət, nə şan.
Səndən istəmirəm beş günlük ad-san.
Var dövlət, saraylar deyil şəkərim,
Öz əlim, ayağım olsun nökrəm...
Niyətim bəllidir, istəyim dəqiq,
Ustac heç istəməz nə altun, əqiq...
Mustafa oğlunun istəyi təkdir,
Zaurun arzusu dəqiqdir, yekdir...
Elmin qapıların üzümüzə aç,
O güllü bağçandan bir az etir saç.
Ruhumuz məst olsun, olsa da anlıq,
Dili tərk etməsin bir an şükranlıq...

Şair Zaur Ustacın Dədə Qorquda üz tutaraq ustadan mədəd umması xüsusi qeyd etmək istərdik. Şairin ya-radıcılığında Dədə Qorqudun əxlaqi dəyərlərə yanaşması, xalqımızın milli xüsusiyyətlərini öyməsi, vətənin-ana-nın müqəddəsliyi, ailəyə və dostla sə-daqət, namus və ismətin toxunulmaz-lığı, qopuza, saza yüksək ehtiram və sair öz əksini tapır. Görürük ki, şairin yaradıcılığında bəşəri dəyərlər, əxlaqi keyfiyyətlər hər şeydən öndə gəlir.

Sinəmdə Qopuzum yoxdu, neyləyim,
Simlərə toxunub, mədət umardım...
Dədəm Qorqud ruhu, kömək ol mənə,
Qopuzun namına, Sazın xətrinə...
Ərlərə ad verib, san saylamsan,
Boylara yol verib, boy boylamisan...

Kamanın xətrinə, oxun xətrinə,
Əslində var olan yoxun xətrinə.

Şair Zaur Ustac Xətaini görkəmli şəxsiyyətlərin müterəqqi ənənələrinin nəticəsi kimi qiymətləndirirsə, İma-dəddin Nəsimini də xalqının dini eti-qadlarını yaşadan ulu insan kimi tər-rənnüm üdir. Sanki Şamaxının hər döngəsində, tinində Nəsiminin ayaq izləri və ruhu yaşamaqdadır. Şair, həmçinin Şamaxını şairlər eli, təbiblər yurdu kimi tərənnüm edir. Şair poetik dillə deyir ki, Əfzələddin Xaqani, İma-dəddin Nəsimi, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi kimi görkəmli şair və maarifçilər yalnız Azərbaycanı deyil, bütün Yaxın və uzaq Şərqi tə-biyə və təlim müğənnisi olmuşlar.

Şairlər şəhəri, təbiblər eli,
Yurda çıraq tutan üləmə əli...
Nə qədər alimi, sənətkarı var,
Şamaxı həmişə olub ziyadar...
Əfzələddin Xaqanisi bir düha,
İmadəddin Nəsimidən yox daha,
Seyid Əzim Şirvanidir, tək ancaq,
Kim nə bilir, bir də Sabir olacaq?
Abbas Səhət, ya da Hadi bu yerdə,
Könüllərin fatehidir zirvədə...

Şair bəhs edilən subyektin (Əlişin) mənəvi təmizlik, əxlaqi saflıq, didak-tik görüş kimi keyfiyyətlərini ön plan-da göstərir, digər müsbət cəhətləri də bu prizmadan oxucusuna göstərməyə çalışır. Poemanın I fəslində oxuyuruq ki, bahar bayramından bir ay keçmiş-di ki, Sübhan kişinin ocağına böyük şadlıq üz verir. Oğul atası olan Süb-han kişinin sevincinin həddi-hüdudu yoxdur. Körpəni görənlərin hamısı bir ağızdan “Əli (ə.) köməyi olsun” deyər-ək öz xeyir-dualarını verir. Atası da uşağa Əliş adını verir. Şair burada həm də Sübhan kişini mahir tərbiyəçi və səxavətli biri kimi təqdim edir. Göstərilir ki, Əliş sanki anbaan, saat-basaat, günbəgün böyüyür, “pərvaz” əyləyir. Əliş məntiqi, hesabı və digər fənləri mükəmməl öyrənsə də, elmini, biliyini daha da təkmilləşdirmək istə-yir. Bu minvalla Təbrizə, İraqa, Də-məşqə, Bağdada gedir. Çünki Əliş memar olmaq istəyir.

Onu düşündürən bircə amaldı.
Qurub yaratmaqdı əzmi, amalı.
Məqsədi bir idi, memar olmalı.
Qəlbində niyyəti, dilində Allah,
Amalı yolunda etdi Bismillah.

Poemanın bir gözəlliyi də ondadır ki, müəllif təsvir etdiyi hadisələrə, söylədiyi fikirlərə öz daxili hissələrini hopdurmağı bacarır. Göstərir ki, Əliş artıq 44 yaşındadır. İstedadının şö-rəti Moskva Knyazına qədər gedib çatmışdır. Knyaz ilk olaraq daşdan imarət qurduz deyən elçiləri Şir-vanşah Şeyx İbrahimin üstünə göndə-rib ondan izin istəyir. Şirvanşah Şeyx İbrahimin tərəddüd içində qaldığını görən Kərəmli Şeyx İbrahimdən təklifi dəyərləndirməyi xahiş edir və Əlişin gətməsinə razılıq verilir. İmarətin (“Kərəmli Qalası”nın və ya Kremlin) tikilərək başa çatması müqaviləsini dörd ilə imzalasalar da, üç il üzərində tamamlanmasına çalışan Əlişin qala-cağı mənzil Annanın evi olacaqdı. Əli-şin zil qara saçları, şəvə biğ-saqqalı, boy-buxunu, xoşhal, güləruz sifəti An-nanı sanki məst edir.

Zil qara saçları, şəvə biğ-saqqal,
Boy-buxun yerində, sifəti xoşhal.

Zirəklik, çeviklik işdə məharət,
Annanı büsbütün eyləmişdi məst...
Aşkarda, gizlində olmuşdu kölgə
Zirəklik, çeviklik işdə məharət.

Artıq, memar Əliş imarəti tamamlamışdır. Ancaq Knyazın içinə şübhələr toxumu səpilmişdir. Şübhələr toxumu səpilmişdir ona görə ki, Əliş belə bir bənzəri olmayan imarətdən bir başqa-sına da tikə bilər. Son qərara gəlir ki, Əlişin başı bədənindən ayrılmalıdır.

Şübhə toxumları düşdü qəlbinə,
Qorxdu tay tikilə onun “Kremlı”-nə...
Düşünüb, daşınıb verdi qərarı,
Dedi: - “Sabah yola salaq memarı”.
Tapşırı bir gözəl məclis vurulsun,
Sonunda memarın boynu vurulsun...

Şair Zaur Ustac Memar Əlişin faciə dolu ölümünü və Annanın dəlilik dərə-cəsinə çatdığını sonda isə ölümünü çox ustalıqla təsvir edir. Faciə dolu mənzərini belə mənalandırır:

Anna saçın yolub verdi yellərə,
Getdi ibadətə qürbət ellərə...
Məzarı başına gələrək hərdən,
Hədiyyə gətirdi güldən, çiçəkdən...
Uzun zaman oldu çəkdilər həsrət,
Bir-birin duymayıb etdilər söhbət...
Vüsala da var imiş demə qismətdə,
Bir gün anlaşıldılar qəfil söhbətdə...
Hər dəfə Annaya yazıq dəyanlər,
Cansız bədənini yolda gördülər...

Zaur Ustacın yaradıcılıq uğurların-dan biri də budur ki, şair Əliş və An-nanı ölümsüzləşdirir. Yeni başqa bir aləmin varlığına çevirir. Əlişin başına gələn faciəli hadisədən və Annanın uzun müddət çəkən iztirabları nəhə-yət sona çatır, ruhları azad-sərbəst ol-duqdan sonra qovuşurlar. Bu axirat səadətini - həyatın davam etməsini şair özünəməxsus bir poetik dillə oxu-cusuna çatdırır. Qəmli hekayəni nik-bən sonluqla bitirir. Qəhrəmanlar sadəcə sözün əsl mənasında dünyaları-nı dəyişirlər, həyat isə davam edir:

İndi həmin yerdə hər il qumrular,
İyunda, iyulda nəgmə oxurlar...

Kövrək bir əhvalat haqqında Zaur Ustacın hekayəsi oxucuya dərin təsir bağışlayır. Bu real hadisədə həyat qa-nununa çevrilən məhəbbətin, eşqin aydın təcəssümü verilmişdir. Yaxşı əməl, xeyirxahlıq, mənəvi saflıq, hik-mət dolu sözlər və s. yüksək sosial-əxlaqi məzmunlu məsələlərin də poe-maya daxil edilməsi məqsədemüva-fiqdir.

Zaur Ustac “Əliş və Anna” adlı tari-xi poemasında qeyd etdiyimiz kimi ümumiləşdirmələri ruh yüksəkliyi aparmışdır. Çünki, keçmişə baxaraq tariximizi öyrənmək hər bir vətənda-şın borcudur. Sürücü irəlilə hərəket etmək üçün maşının yan şüşələrindən arxaya baxmalı olduğu kimi, millət də inkişaf etmək, bəşər mədəniyyətinə töhfələr vermək, imzasını imzalar içində hörmək üçün öz keçmişini, soykökünü öyrənmək, tarixini bilmək məcburiyyətindədir. Bunsuz təşəkkül, inkişaf və tərəqqi yoxdur. Zaur Ustac da bu tarixi əsəri yazmaqla öz keçmi-şinə, soykökünə sadıqlığını bir daha sübut etmişdir.

Ümumiyyətlə, Zaur Ustacın elm, ürfan, təlim, əql, idrak, zəka, kamil-lik, gözəlliyi qiymətləndirmə-yi ba-carmaq kimi fikirlər də vardır ki, bunlar ciddi elmi-tədqiqata möhtac-dır və öz həllini gözləyir.